

ANNA WOŹNIAK

O LITERATURZE ROSYJSKIEJ, JEJ NAUCZANIU I LITERATUROCENTRYZMIE

W Rosji obdarzanie literatury wielką rangą sięga korzeniami niewątpliwie kultury słowa Starej Rusi, gdzie pozycja księgi była istotna, waloryzowano ją bowiem wysoko i otaczano należną czcią, a co za tym idzie, przywiązywano wagę do roli piśmiennictwa, rodzącego się dopiero, jako zjawiska kształtującego i cementującego ową średniowieczną kulturę wczesnoruską. Ten ideał, nazwijmy to tak, „kultowego” traktowania literatury przejawiał się również w kolejnych okresach rozwojowych kultury rosyjskiej, poczynając od epoki nowożytnej, czyli XVIII wieku. Chciałabym w tej wypowiedzi wskazać zatem na pewne aspekty istnienia i pojmowania literatury i wiązania jej z kontekstami pozaliterackimi, czyli unaocznić tę rosyjską specyfikę, a więc najpierw: kwestie terminologiczne dotyczące literatury w ogóle, obecność literatury w programach nauczania wczesnego XVII- i XVIII-wiecznego szkolnictwa wyższego, a następnie rozumienie jej zadań społecznych i misyjnej roli w poszczególnych okresach literackich.

TERMINOLOGIA

Sięgnijmy do starożytności, do epoki helleńskiej, tu bowiem znajdują się początki filologii rozumianej jako „ustalanie i objaśnianie tekstów literac-

Prof. dr hab. ANNA WOŹNIAK – kierownik Katedry Literatury Rosyjskiej w Instytucie Filologii Słowiańskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: anewoz@kul.lublin.pl

kich”. Filologię kojarzono więc z historią literatury, a tę z kolei uznawano za „odgałęzienie historii” – „za podstawę budowanego jej systemu przyjęto – przez analogię do przyrodoznawstwa – zasadę ewolucji, to znaczy stopniowego rozwoju i przekształcania się rodzajów i gatunków literackich pod wpływem ogólnych warunków społeczno-kulturalnych”¹. Dzisiaj posługujemy się powszechnie terminem „historia literatury”, mając na myśli historyczną wiedzę o literaturze, jej metaopisowe, diachroniczne i synchroniczne ujęcie oraz zgodnie z zasadą ewolucjonizmu sformułowaną przez Hipolita Taine², przedstawianie procesu historycznego, czyli rozwoju zjawisk literackich, genologicznych, językowo-stylistycznych, biografistycznych, faktograficznych oraz prądotwórczych na przestrzeni dziejów kultury człowieka. Nazwa „historia literatury” (łac. *historia litteraturae*), przyjęła się w Europie stosunkowo późno, bo dopiero w XVI wieku, poczynając od dzieła Krzysztofa Mylaeusa *De scribenda universitatis rerum historia commentarius* (1551). W wieku XVII używano natomiast określenia „historia litteraria” w odniesieniu do katalogów, poradników bibliograficznych czy też wielkich syntez piśmiennictwa³.

W literackiej zaś rzeczywistości rosyjskiej sprawa terminologii wygląda następująco. Początkowo dla określenia zjawisk związanych ze słowem i piśmem, inaczej mówiąc twórczości wyrażonej w słowie, odnoszącej się do epoki staroruskiej, częściowo także do literackiej kultury nowożytnej, posługiwano się pojęciem „słowiesnost’”. W rozumieniu Wissariona Bielińskiego obejmowało ono twórczość językową niebędącą jeszcze literaturą, lecz formą „embrionalną”. W piśmiennictwie staroruskim, począwszy od XI wieku, trzeba przypomnieć, istniał nawet specyficzny gatunek wypowiedzi oratorsko-emocjonalnej, określanej jako „słowo”, łączony również z relacją hagiograficzną. Michał Łomonosow dla oznaczenia nauki o piśmiennictwie stosował termin „nauki litteralnyje”, rozumiejąc przez nie „historię literatury”, zgodnie z tym, jak ją pojmowano w XVIII wieku w Rosji⁴. W XIX wieku natomiast posługiwano się już obocznie pojęciami „słowiesnost’” (piśmiennictwo) i „literatura”, na-

¹ Zob. J. KRZYŻANOWSKI, *Nauka o literaturze*, wyd. 3., Wrocław: Ossolineum 1984, s. 19.

² H. TAINE, *Historie de la littérature anglaise*, Paris 1866.

³ Zob. H. MARKIEWICZ, *Główne problemy wiedzy o literaturze*, wyd. 5., Kraków: Wydawnictwo Literackie 1980, s. 10-11.

⁴ „Ежели из правил политических знаешь уже должность гражданина в доме хозяина и все статьи, которых практика и философия поучает, то стихами богатство мыслей не трудно уже украшать [...] Необходимо также знакомство с науками историческими, науками литеральными” – zob. П. БЕРКОВ, *Ломоносов и литературная полемика его времени. 1750-1765*, Москва–Ленинград: Изд. Академии Наук 1936, s. 93.

zywając tak zarówno literaturę pisaną, jak i ustną twórczość ludową, co odnotowały m.in. prace: M.A. Maksimowicza, *Istorija driewniej russkoj słowiesnosti* (1838), I.P. Sacharowa, *Skazania russkogo naroda* (lata 30.-40. XIX w.), N.I. Griecza, *Opyt kratkoj istorii russkoj litieratury* (1822), F.I. Busłajewa, *Istori-czeskije oczerki russkoj narodnoj słowiesnosti* (1861, t. I-II), A. Pypina, *Istorija russkoj litieratury* (1898-1899, t. I-IV).

Stałe i, jak się okazało, trwałe użycie terminu „literatura” zakorzeniło się dopiero w latach 20. XX wieku w pracach historycznoliterackich i teoretycznoliterackich, w takich np. opracowaniach, jak: M. Spierański, *Istorija driewniej russkoj litieratury* (1920), A. Szachmatow, W. Perietc, *Kratkij oczerk metodologii istorii russkoj litieratury* (1922). Termin „wiedza o literaturze” z kolei pojawił się na gruncie niemieckim i przeniknął do Rosji także w latach 20. XIX wieku jako „litieraturowiedienije”, upowszechniany był głównie przez przedstawicieli wiedzy o literaturze o kierunku socjologicznym i marksistowskim, Pawła Sakulina i Waleriana Periewierziewa.

KILKA REFLEKSJI WPROWADZAJĄCYCH

Julian Krzyżanowski w książce *Nauka o literaturze*, której autograf pochodzi z 1942 roku, a pierwsze wydanie z lat 60., pytał o kwestie, które, jak sądzi, nie straciły i dzisiaj jeszcze na aktualności:

Czy istnieje nauka o literaturze? Czy to, co na uniwersytetach wykładają profesorowie historii literatury, jest istotnie nauką? Czy wszelkiego rodzaju prace badawcze, których przedmiotem jest literatura, mają naprawdę charakter naukowy? Oto pytania, stanowiące źródło tzw. „kryzysu historii literatury”, o których dużo się mówiło i pisało w drugim dziesięcioleciu międzywojennym, gdy uwagę człowieka dzisiejszego zaprzętało zagadnienie kryzysu w stosunkach ekonomicznych, politycznych, społecznych, kulturalnych i wszelkich innych⁵.

Przywołajmy jeszcze inny kontekst, z bliższej nam już przestrzeni czasu, końca lat 80. XX wieku, mianowicie myśl Wincentego Grajewskiego:

Literatura istnieje i, jak się wydaje, wcale nie sprowadza się do tego, co ludzie z nią robią. Oczywiście fakty literackie rozumiane tak właśnie, po escarpitowsku, są czymś bardzo interesującym, ale podstawowe pytanie to, co pozostanie po odjęciu tych faktów, reszta,

⁵ J. KRZYŻANOWSKI, *Nauka o literaturze*, s. 13.

która sprawia, że możliwe są coraz to nowe fakty [...]. Ta reszta to rzeczywistość tekstu poznawana przez nas w oślepiającej prawdzie arcydzieł, ale obecna również w najbanalniejszych przejawach literackiego mówienia, które rozmieniają się na drobne, degradują, ale i podtrzymują literacki wymiar rzeczywistości. Wyobraźmy sobie ludzkość bez literatury, bez jej potrzeby i możliwości. Byłby to ponury raj bez Boga i diabła, koszmarna fabryka monotonnych artykułów pierwszej potrzeby i ich mechanicznych konsumentów-producentów. [...] Literaturoznawców łączy z literaturą stosunek religijny [...]. Z czego wynika, że literaturoznawstwo nie jest zwykłą profesją, ale powołaniem, służbą, która nie mieści się w zwykłym społecznym podziale pracy, bo wymaga nie tylko określonych kompetencji, ale i nieokreślonego „stanu łaski” [...] to coś ontologicznego, los, misja⁶.

Natchnione przekonania Grajewskiego o misyjności literatury i procedury samego jej badania mogą stanowić przedmiot do jeszcze szerszej dyskusji o statusie i znaczeniu literatury, literatury upadającej, czy też nie, dawniejszej i dzisiejszej, bądź rozmowy o profesji literaturoznawcy i historyka literatury, czy to misyjnej, czy też czysto pragmatycznej, czy też może – w dzisiejszych realiach świata – po prostu zbędnej? Zwątpienie Krzyżanowskiego z kolei, odnotowanie przezeń kryzysowego stanu „nauki o literaturze”, jak się wydaje, potwierdzałoby jednocześnie powtarzalność reguły zwątpień, jak również uzmysławiało cykliczną odnawialność świadomości kryzysowej w ocenie zdarzeń, jakie zachodzą w sferze życia społecznego i kultury człowieka.

Kolejne moje dygresje dotyczą wypowiedzi innych współczesnych krytyków, wytrawnych literaturoznawców i myślicieli pochylających się nad fenomenem literatury. Umberto Eco w tekście *O paru funkcjach literatury* z 2001 roku – gdzie mowa jest o niematerialnej mocy literatury, o literackich bytach egzystujących wśród nas i oczywiście fundamentalnych funkcjach literatury, m.in. kształtowaniu języka w wymiarze narodowym i indywidualnym, ćwiczeniu zasad wierności, a zarazem szacunku do swobody interpretacji, następnie funkcji edukacyjnej oraz etycznej – przekazywania sądów moralnych, dalej o funkcji estetycznej, czyli kształtowania zmysłu piękna – pisał:

Myślę, że ta edukacja, zmierzająca do poznania Przeznaczenia i śmierci, jest jednym z głównych zadań literatury. Może istnieją też jakieś inne zadania, ale teraz nie przychodzą mi do głowy⁷.

⁶ W. GRAJEWSKI, *Reorientacja? (Od opisu do rozumienia i gdzie z powrotem)*, [w:] *Poszukiwania teoretycznoliterackie*, red. E. Czaplejewicz, E. Kasperski, Wrocław: Ossolineum 1989, s. 157-158.

⁷ U. ECO, *O literaturze*, przeł. J. Ungiewska, A. Wasilewska, Warszawa: Warszawskie Wyd. Literackie MUZA S.A. 2003, s. 5-19, tu: s. 19.

Jeśli Eco mówił o nadrzędnym egzystencjalnym i providencjalnym celu głównych zadań literatury, ukierunkowanych ku przyszłości, to Wolfgang Iser wprost przeciwnie, nierozzerwalnie łącząc ontologiczne powołanie literatury z historią ludzkości, pojmując szeroko antropologię literatury, pisał o kierunku odwrotnym w jej przeznaczeniu, to znaczy jej drodze ku przeszłości, podążaniu ku „sytuacji źródłowej”, czyli poszukiwaniu poprzez literacką fikcję objaśniającą, niczym w wędrówce „za nicią Ariadny”, początków kultury człowieka, owej sceny źródłowej, z której „wyewoluowała ludzkość”⁸. Iser twierdził:

Jako zjawisko towarzyszące ludzkiemu rozwojowi, literatura wydaje się być zwierciadłem, w którym przegląda się ludzkość ubrana we wszystkie wytwory i przejawy kultury. [...] Z literaturą jako nicią Ariadny, człowiek stara się podążać za swym pragnieniem samoświadomości, znajdując się zawsze na skraju zatraty między otwierającymi się przed nim wyborami⁹.

Rosyjski krytyk i badacz, Igor Suchich natomiast w sposób bardziej konkretny, „unarodowiony” i osadzony w rosyjskiej przestrzeni społeczno-kulturowej, pytał o to, czy literatura rosyjska jest świadectwem, prorocstwem czy może prowokacją¹⁰, aczkolwiek podobnie jak inni badacze i miłośnicy literatury, nie kwestionował jej prorockiego wymiaru i ogromnego intelektualnego potencjału, jaki wkłada ona za pomocą potęgi słowa w przeobrażanie świata:

Понимание литературы как свидетельства не отменяет ни пророческих, ни общественно значимых ее притязаний. [...] Для поэта (определенного типа, который иногда называют романтическим) все может оставаться в силе: в воображаемом пространстве культуры он судит, пророчествует, парит, глаголом жжет сердца людей, солнце останавливает словом, словом разрушает города¹¹.

Przytoczyłam tutaj owe wstępne fundamentalne pytania i refleksje krytyczne, podnoszące istotne problemy pozycji literatury w społeczeństwie i kul-

⁸ W. ISER, *Czym jest antropologia literatury? Różnice między fikcjami wyjaśniającymi a odkrywającymi*, przeł. A. Kowalcze-Pawlik, „Teksty Drugie” 2006, nr 5, s. 11-35. Badacz twierdził: „Literatura wchłania całokształt ludzkiej przeszłości, a z niej wyłania się zmienna pamięć kulturowa, która z kolei podlega transgresji w wysiłku wkładanym w określenie otwartej przyszłości” (s. 34).

⁹ Tamże.

¹⁰ И. СУХИХ, *Введение. Русская литература: Свидетельство? Пророчество? Провокация?*, [w:] TENŻE, *Книги XX века. Русский канон*, Москва: Изд. Независимая газета 2001, s. 5-15.

¹¹ Tamże, s. 13-14.

turze oraz dotykające jej ontologicznego statusu i obecności w edukacji i etycznym kształtowaniu człowieka.

Sięgnijmy wobec tego do „doświadczenia rosyjskiego”, dokonajmy pewnego przeglądu, z różnego rodzaju konieczności, oglądu selektywnego i skróconego, nawet eklektycznego, rosyjskiej rzeczywistości literackiej poszczególnych epok. Spójrzmy na pozycję literatury w dydaktyce, pojmowanie historii literatury, na samowiedzę literatury, jej autorefleksję i głosy krytyki, skupiając się jedynie na pewnych napomknieniach i śladach takich właśnie rozważań w dyskursie literaturoznawstwa rosyjskiego.

POZYCJA LITERATURY W PROGRAMACH ROSYJSKICH SZKÓŁ WYŻSZYCH

W programach szkolnych Akademi Kijowsko-Mohylańskiej (1615-1817), pierwotnie istniejącej jako Kolegium Piotra Mohyły, uformowanej w obrządku prawosławnym, zorientowanej na łaciński system kształcenia, czy wzorowanej na niej moskiewskiej Akademii Słowiano-Grecko-Łacińskiej (1687-1814) wśród wielu innych przedmiotów nauczania była również obecna literatura. Wskazywało to, jaką wagę przywiązywano do kształcenia humanistycznego studentów. W Akademii Kijowskiej nawet określano ją nazwą „literatura”, wykładano obok poezji (jak też m.in. historii światowej, filozofii, elementarnej teorii muzyki, retoryki, teologii, arytmetyki, a także przedmiotów przyrodniczych: przyrody, geografii, matematyki, historii naturalnej, ekonomii, medycyny).

Pierwsza moskiewska szkoła wyższa, wspomniana wyżej Akademia Słowiano-Grecko-Łacińska, której inicjatorami byli pisarze Sylwester Miedwiediew i Symeon Połocki, ukierunkowana była na ogólne i szerokie humanistyczne formowanie wychowanków – studentów, a jej programowe podwaliny wypracowała właśnie Akademia Kijowska. Oprócz tego wzorce edukacyjne czerpano w niej z uniwersytetów europejskich, w tym również z Uniwersytetu Jagiellońskiego¹². Wspomnijmy, że w *Statucie założycielskim (Uczrieditelnaja gramota)* Akademii, autorstwa Połockiego, mowa była o nauczaniu takich przedmiotów, jak języki: słowiański, grecki, łacina, polski, „siedem sztuk wyzwolonych”, czyli gramatyka, poezja–piitika z retoryką, dialektyka, mu-

¹² Zob. P.В. ГРОМОВ, *Славяно-греко-латинская академия. История философии. Запад-Россия-Восток. Книга первая*, Москва 1995, s. 474-476.

zyka, astronomia, geometria, filozofia, a ponadto teologia. Humanistyczny, czyli szeroko rozbudowany literacki profil uczelni kształtował się na podstawie podręczników europejskich, zwłaszcza antologii zawierających teksty Arystotelesa, Demokryta, Kampanelli i in. Dużą rolę odgrywały również systematyczne wykłady z filozofii, w których odwoływano się do spuścizny antycznej i chrześcijańskiej; studiowano teksty autorów starożytnych: Wergiliusza, Seneki, Owidiusza, Plauta, Terencjusza, Juvenalisa, Horacego czy pisarzy odrodzenia, chociaż do nich – jak Skaliger, Jan Kochanowski, Maciej Strykowski – sięgano zdecydowanie rzadziej. W Akademii moskiewskiej zajmowano się tłumaczeniami dzieł wspomnianych autorów, prowadzono dyskusje, organizowano przedstawienia teatralne realizowane według zasad estetyki teatru szkolnego. O znaczeniu tej uczelni i jej randze społecznej świadczy znamienity fakt, że była ona kuźnią kształcenia teologów, filozofów, polityków, wyedukowała także wielu wybitnych działaczy kultury i pisarzy: Antiocha Kantemira, Wasilija Triediakowskiego, Michała Łomonosowa (studiował także przez pewien czas w Akademii Kijowsko-Mohylańskiej), czy matematyka Leontija Magnickiego. Pod koniec XVIII wieku coraz bardziej zaczął wzmacniać się teologiczny charakter Akademii, co w konsekwencji dzięki jej dorobkowi naukowemu doprowadziło do powstania Moskiewskiej Akademii Duchownej.

Dzieje szkolnictwa uniwersyteckiego w Rosji datują się od 1725 roku, kiedy to nowo utworzona Akademia Nauk opracowała zadania i statut uniwersytetu, przyszłego Uniwersytetu Moskiewskiego (1755), oraz program wykładania określonych przedmiotów: „języki: grecki i łaciński, arytmetyka, geometria, rysunek, geografia z historią, genealogią i heraldyką, logika z matematyką, fizyka teoretyczna oraz eksperymentalna, literatura i prawo”¹³. Trzeba podkreślić, że w uniwersyteckim programie nauczania „profil humanistyczny i matematyczno-przyrodniczy jak gdyby się równoważyły”¹⁴. Uniwersytet Moskiewski, otwarty za panowania cesarzowej Elżbiety, w programie organizacji procesu dydaktycznego, opracowanym przez Michała Łomonosowa¹⁵, dla wykładów z literatury rosyjskiej oczywiście także znalazł sporo miejsca. W XVIII wieku Uniwersytet miał trzy fakultety: filozofii, medycyny

¹³ Por. L. BAZYLOW, *Historia nowożytnej kultury rosyjskiej*, Warszawa: PWN 1986, s. 19.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Zob. *История Московского университета*, т. I: 1755-1917, Москва 1955 – cyt. za: L. BAZYLOW, *Historia nowożytnej kultury rosyjskiej*, s. 30. Istniał spór w kwestii założycieli Uniwersytetu, wymieniano więc jako jego inicjatorów cesarzową Elżbietę, Łomonosowa, Iwana Szuwałowa, faworyta cesarzowej.

i prawa, natomiast w wieku XIX liczył już cztery fakultety: nauk etycznych i politycznych (nrawstwiennyje i politiczeskije nauki), nauk fizyczno-matematycznych, nauk o literaturze (słowiesnyje nauki) oraz nauk lekarskich i medycznych. Tym samym więc nowożytny uniwersytet rosyjski nadał kierunek rozwoju procesowi edukacji na poziomie szkolnictwa wyższego, zainicjował model programów nauczania zmieniających się w czasie bardziej lub mniej, wzbogacanych o nowe przedmioty, jednak w kolejnych wiekach XIX i XX pozostawał wierny zasadzie „uniwersalizmu”, czyli równowagi i stosownej proporcji między naukami humanistycznymi i przyrodniczymi.

ETOS I ZADANIA I LITERATURY ROSYJSKIEJ W PRZEKROJU HISTORYCZNYM

Klasycyzm rosyjski ustawił literaturę w dominującej pozycji pośród innych sztuk, obdarzył ją szerokimi kompetencjami epistemologicznymi, przepełnił również pierwiastkiem pedagogicznym i dydaktycznym, nadał rangę moralizatorsko-wychowawczą. Maksym Gorki podkreślał w swym opracowaniu historii literatury rosyjskiej właśnie ów „pedagogiczny charakter” literatury klasycystycznej. Nie bez racji. Literatura miała wskazywać na zło i błędy, wychowywać, formować świadomość społeczną, wzmacniać postawę humanistyczną i patriotyczną. Na drodze „ideowego zwrotu” – przełomowego momentu przejścia od wzorca kultury bizantyńsko-prawosławnej, a następnie od intelektualnego hermetyzmu Rusi Moskiewskiej ku modelowi cywilizacji zachodniej, łacińskiej – stała się literatura wraz z początkiem XVIII wieku podstawowym narzędziem indoktrynowania narodu, narodu europeizującego się i oświeconego, którego postawa obywatelska i poddańcze relacje z państwem kształtowały się pod jej przemożnym wpływem. Toteż nowożytna literatura pouczała i wychowywała obywateli dla państwa, ojczyzny, władcy, formowała ich humanitarną świadomość nakierowaną ku ogólnemu pożytkowi, poczuciu „obowiązku społecznego” i służby („obszczajaja polza”, „obszczestwiennyj dołg”), unaoczniając zasady moralne, patriotyzm i pochwałę „uczuc szlachetnych i wzniosłych”.

Wasilij Triediakowski górnolotnie zapewniał o swym niezachwianym przywiązaniu do cnoty prawdy i uczciwości w obowiązku służenia ojczyźnie:

Исповедую сердечно, что после истины, ничего другого не ценю дороже в жизни, как услужение, на честности и пользе основанное, досточтимым по гроб мною соотечественникам¹⁶.

Literatura rosyjska zatem, ucząc i uprawiając pedagogikę obywatelską, przemawiała nie tylko jednak w zgodzie ze szlachetnym moralnym przekazem, ale częstokroć głosiła również wysokie prawdy w języku satyry i humoru. Nurt oskarżycielski i polemiczny estetyki klasycystycznej w Rosji zajmował równorzędne miejsce z estetyczną orientacją wiernopoddańczą. Wissa- rion Bieliński postrzegał więc, mając na myśli satyry Kantiemira, literaturę XVIII-wieczną jako głosicielkę najszlachetniejszych emocji: „Наша литература, даже в самом начале ее, была провозвестницею для общества всех благородных чувств, всех высоких понятий”¹⁷.

Aleksander Hercen zauważał z kolei tę oto prawidłowość, że korzenie wszystkich pozytywnych stron społeczeństwa i literatury XVIII wieku tkwiły w idei państwa¹⁸. Faktycznie, jeśli rzecz ujmować ogólnie, to wypada potwierdzić, że podstawą literatury była bezwarunkowa ideowość, zaangażowanie obywatelskie i misyjność, przy tym jednak nadzwyczaj mocne nacechowanie pierwiastkiem państwowotwórczym. Na początku bowiem nowa, zapatrzona w kanon europejski, literatura rosyjska stawiała sobie za główną powinność umacnianie reform Piotra I, a potem utwierdzanie ideałów oświeceniowych, w odach i dziełach Łomonosowa, Sumarokowa, Dzierżawina, także Radiszczewa. Klasycyzm miał jeszcze i tę zasługę we wzmacnianiu literaturocentrycznego ukierunkowania nowo rodzącej się kultury, że wypracował programową wizję znaczenia i miejsca literatury w życiu społecznym, jej wychowawczo-kreacyjną rolę, wy dobył wreszcie na światło dzienne myśl krytyczną, poddającą analizie i negacji nieprawidłowości życia społecznego i ustroju państwowego. Poprzez literaturę – zwierciadło błędów świata – i wspomniany wyżej jej silny nurt oskarżycielski patrzono wówczas na życie człowieka, zarówno uciśnionego i ciemzonego chłopca, jak i jego ciemźcyela, okrutnego pana (pomieszczika) i władcę (cara). Aleksander Radiszczew te braki i niedole rosyjskiej ówczesnej rzeczywistości społecznej najdobitniej zobrazował w swym słynnym tyranoburczym i oskarżycielskim dziele *Podróż z Petersburga do Moskwy*.

¹⁶ Г.В. МОСКОВИЧЕВА, *Русский классицизм*, Москва 1978, s. 126.

¹⁷ Тамże.

¹⁸ Zob. С. РАССАДИН, *Русская литература: от Фонвизина до Бродского*, Москва: Слово 2001, s. 23.

Z dzisiejszej perspektywy badań postkolonialnych tego rodzaju myślenie o literaturze zaangażowanej i państwowotwórczej nie byłoby niczym innym, jak tylko artykulacją imperium i echem literatury kolonialnej, wspierającej ustrój absolutystyczny. Tak właśnie spogląda między innymi na literaturę klasycyzmu rosyjskiego Ewa Thompson w swej monografii *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, oczerniając *de facto* „imperialne dokonania” klasycystów, wyniesione „na fali sukcesów” do rangi dzieł ważnych. Gdyby bowiem nie służalczość ich twórców wobec imperium i despotyzmu, twierdziła badaczka, byłyby one zapomniane¹⁹. Pojawia się jednak pytanie, czy literaturocentryczność i imperialność, bądź serwilizm literatury wobec tronu to kwestie tożsame, albo przynajmniej bliskie? Z pewnością nie identyczne, śmiem twierdzić, czego jednak nie rozważam w niniejszej pracy.

Nie zaprzeczając zatem niewątpliwym pożytkom płynącym z refleksji postkolonialnej, w moim przekonaniu, trzeba jednak podnieść aspekt pewnej jednostronności tych badań i niepełności ich konkluzji, nieuwzględniających kanonu estetycznego epoki XVIII wieku, np. ogólnoeuropejskiej tendencji panegirycznej i serwilistycznej. W paradygmat obyczajowy Europy, jak również literacką powinność pisarzy wpisane było wszak zwyczajowe (oczywiście, nieobowiązkowe) układanie ody pochwalnej na cześć władców absolutnych. Pomija się poza tym, w takim ujęciu jednego tylko oblicza historii literatury, fakt despotii rosyjskiej, odpłacającej pisarzom jakże srogimi represjami za nieprawomyślność i ducha buntownictwa. A rozpoczęło się to od końca Rusi Moskiewskiej, trwało w XVIII wieku (m.in. *casus* Mikołaja Nowikowa czy Aleksandra Radiszczewa, w mniemaniu Katarzyny II „buntownika groźniejszego niż Pugaczow”). Z biegiem lat tyrania stosowana wobec niepokornych twórców stawała się coraz okrutniejsza. Nie należy skądinąd zapominać o odruchach opozycyjnych w zachowaniu pisarzy, o krytyce władców, by przywołać m.in. sytuację Gawriiła Dzierżawina, chwalcę carycy (oda *Felicja*), a zarazem jej oponenta, czy choćby wypowiedzi o Katarzynie II Mikołaja Nowikowa, który miał już mniej szczęścia niż autor *Felicji* (jako opozycjonista wobec władzy skazany został na pobyt w twierdzy Szlisselburskiej), przytaczając z zapalczywej polemiki z carycą, takie jedno jego niewinne zdanie: „podstarzała dama nierosyjskiego pochodzenia”²⁰. *Notabene*, wbrew oficjalnym odczuciom, bardzo wielu czołowych autorów, uważanych za po-

¹⁹ E. THOMPSON, *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, przekład A. Sierszulska, Kraków: Universitas 2000, s. 87-88.

²⁰ С. РАССАДИН, *Русская литература*, s. 23.

chlebców klasycystycznych było z monarchami tak czy inaczej skonfliktowanych (m.in. Kantemir, Nowikow, Kryłow, Dzierżawin czy Radiszczew). Inny nieco punkt widzenia na temat klasycyzmu rosyjskiego zaprezentował Abram Terc w traktacie *Co to jest realizm socjalistyczny?* (1958), gdzie eksponował jego wzniosły charakter, a z patosem, monumentalizmem oraz obrazem pozytywnego bohatera klasycyzmu zestawiał wyznaczniki literatury socrealistycznej²¹.

Współczesny krytyk, literaturoznawca i pisarz Stanisław Rassadin w pojmowaniu literatury stawiał na znaczenie indywidualności twórczej, jako główny wyznacznik rozwoju literatury eksponował „natchnioną” autorską osobowość, toteż w swym niekonwencjonalnym i nieakademickim przybliżeniu literatury rosyjskiej²² zdecydowanie dystansował się od utartego mitycznego poglądu o dydaktyzmie i wychowawczej roli literatury rosyjskiej:

Вдобавок, признаюсь, надоел миф о русской литературе будто бы сплошь, занудно, надрывно учительной; такой, где – опять-таки будто бы – наиглавнейшие, едва ли не единственные вопросы „Что делать” и „Кто виноват?” В то время как пути ее зарождения, становления и, случалось, падения – это пути пробуждения и падения вдохновенной личности²³.

Jakkolwiek by nie patrzeć, nie odeszło jednak od aury literaturocentryzmu także kolejne stulecie, wiek XIX. Wielką rolę i formotwórcze powołanie przypisał literaturze m.in. Wissarion Bieliński, jeden z czołowych krytyków lat

²¹ А. ТЕРЦ [А. Синявский], *Что такое социалистический реализм*, [w:] ТЕНЗЕ, *Путешествие на черную речку и другие произведения*, Москва 1999. Pisał tutaj Terc: „По своему герою, содержанию, духу социалистический реализм гораздо ближе к русскому XVIII веку, чем к XIX. Сами того не подозревая, мы перепрыгиваем через голову отцов и развиваем традиции дедов. «Осьмнадцатое столетие» родственно нам идеей государственной целесообразности, чувством собственного превосходства, ясным сознанием того, что «С нами Бог!»» (s. 152-153).

²² Stanisław Rassadin przedłożył chyba najbardziej zwartą syntezę literatury rosyjskiej, idąc znów nieoficjalnym szlakiem, przeciw utartym sądom historycznoliterackim:

„Древняя русская литература – это литература без литературы, без автора и без авторства.

Век XVIII. Личность писателя, охотно подчиняющая себя государственной надобности. Даже когда власть эту охоту отбивает.

Век XIX. Пробуждение личности. Осознание ее самоценности. Достижение независимости. Муки сомнений. Двойственность. И в конце века – раздрог, развал, распад.

А словесность страны Советов. То, что будет определено свыше как «социалистический реализм», иногда сравнивают с классицизмом XVIII века” – С. РАССАДИН, *Русская литература*, s. 200.

²³ Тамże, s. 12.

40., który w imię literatury traktowanej służebnie i misyjnie – jako forma świadomości społecznej, można by rzec, postrzeganej jako nerw narodu („Литература есть сознание народа”, pisał w artykule *О русской повести и повестях Гоголя, 1935*)²⁴ – zdobył się na kontrowersyjne podsumowanie dotychczasowych osiągnięć literackich w Rosji. Otóż Bieliński, nie bacząc – jak powiadał w *Dumaniach literackich* – na takich olbrzymów pisarstwa, jak Dzierżawin, Kryłow, Puszkina, Gribojedow, genialny Gogol, kreśląc obraz literatury rosyjskiej, użył ostrego stwierdzenia: „U nas nie ma literatury”²⁵. Miał bowiem na myśli dopiero kształtujący się proces literacki w Rosji. Wydzwięk tego skrajnego poglądu krytyk potem złagodził, akcentował nieustająco społeczne powołanie sztuki: „Отнимать у искусства право служить общественным интересам – значит лишать его самой живой силы, т.е. мысли”. W swych rozmyślaniach o literaturze rosyjskiej Bieliński zaproponował zatem koncepcję literatury aktywnie zaangażowanej, demokratycznej i postępowej, w pewien sposób utylitarnej, a przy tym w swych pracach przeglądowych o literaturze zastanawiał się jednocześnie nad metodami krytyki literackiej. Krytyka miała w jego przekonaniu opierać się na analizie estetyki, ale równocześnie bazować na historyzmie, czyli związku dzieła z „historycznym rozwojem społeczeństw”. Bieliński w znacznej mierze korzystał z filozofii Schellinga i jego tez na temat „wiecznej idei” egzystującej w świecie, rozwijał również myśl o podstawowym obowiązku sztuki, jakim jest ukazywanie owej idei. Pisał: „Искусство есть только одно из бесчисленных проявлений жизни” [...] искусство – как воспроизведение действительности во всей ее истине”²⁶, tym samym odrzucał zdecydowanie „sztukę dla sztuki” i zarazem antycypował w pewien sposób późniejsze, w symbolistycznym, specyficznym już wydaniu przełomu XIX i XX wieku, utożsamienie „literatury z życiem” (*versus* „życie to literatura”).

O braku wyrazistej tradycji literackiej w piśmiennictwie rosyjskim przed XIX wiekiem, sygnowanej wybitnymi utworami, mówił w swych wykładach

²⁴ Zob. В. БЕЛИНСКИЙ, *Взгляд на русскую литературу 1847 года*, [w:] ТЕНЗЕ, *Избранные статьи*, Москва 1972. Krytyk pisał tutaj: „Литература наша была плодом сознательной мысли, явилась как нововведение, началась подражательностью. Но она не остановилась на этом, а постоянно стремилась к самобытности, народности, из риторической стремилась сделаться естественною, натуральною. Это стремление, ознаменованное заметными и постоянными успехами, и составляет смысл и душу истории нашей литературы” (s. 202).

²⁵ В. БЕЛИНСКИЙ, *О русской повести и повестях г. Гоголя*, [w:] ТЕНЗЕ, *Избранные статьи*, Москва 1972, s. 22-39.

²⁶ ТЕНЗЕ, *Взгляд на русскую литературу*, s. 203.

także znany z niestandardowych ocen Władimir Nabokow, który jednocześnie podkreślał wartość i wielkość literatury rosyjskiej, ponieważ w XIX wieku „nadrobiła” zaległości poprzez niezwykle tempo wzrostu duchowego i osiągnęła poziom kultury europejskiej. W wykładzie z końca lat 50. czytamy:

Одного XIX века оказалось достаточно, чтобы страна почти без всякой литературной традиции создала литературу, которая по своим художественным достоинствам, по своему мировому влиянию, по всему, кроме объема, сравнивалась с английской и французской, хотя эти страны начали производить свои шедевры значительно раньше²⁷.

Literatura XIX-wieczna, główna trybuna wyrażania się rosyjskiej świadomości społecznej jako wypowiedź napełniona treściami filozoficznymi i publicystycznymi, przejęła *de facto* funkcje katedr uniwersyteckich, a także czasopism, które nie mogły pełnić swoich właściwych ról z powodu pogłębiającego się stale w ciągu wieków ucisku cenzury, presji oraz represji ze strony czynników oficjalnej władzy²⁸. Jednocześnie dynamika rozwoju ówczesnego procesu historycznoliterackiego, wkraczania doń nowej estetyki romantycznej, silne wiązanie literatury z życiem społecznym powodowały, iż stawała się ona orężem opozycji w walce o ideały, była czołową siłą kontestującą. Trybuną propagandowo-agitacyjną, „narzędziem moralnego oddziaływania na współobywateli – pisał Bohdan Galster – w duchu patriotyzmu i heroizmu obywatelskiego”²⁹ stała się np. literatura dekabrystowska. Niezaprzeczalnym atrybutem literatury rosyjskiej XIX wieku jest ponadto jej aksjologia, jawi się ona jako niekwestionowany nośnik wartości, ukazując je w dziele literackim, zarazem ewokuje je w rzeczywistości realnej i tym samym oznajmia o braku tychże wartości w Rosji.

Podkreślmy, że ideał wartości i horyzont aksjologiczny objawia się, rzecz jasna, niemal w każdej kulturze i literaturze. Literatura rosyjska dzięki swoim pisarzom „olbrzymom”, silnemu „uduchowieniu” procesu historycznoliterackiego, szczególnie pozytywnie wyróżnia się w tej mierze, co podkreślał – powtórzmy – Nabokow. Toteż, powiedziałabym, że właściwe i specyficzne jest dla literatury rosyjskiej właśnie zwartościowanie oraz jednocześnie owo wieczne niezadowolenie, z powodu tego, jaka jest rzeczywistość świata i człowieka.

²⁷ В. НАБОКОВ, *Писатели, цензура и читатели в России*, [w:] ТЕНЗЕ, *Лекции по русской литературе*, С-Петербург 2012, s. 26.

²⁸ Por. *Literatura rosyjska*, t. I, red. M. Jakóbiec, Warszawa: PWN 1970, s. 332-333.

²⁹ Tamże, s. 415.

Z tego permanentnego stanu niezadowolenia i krytyki wyłaniała się więc ustawiczna walka o ideały, przemożna chęć przemiany świata na lepsze, nasilał się w poszczególnych epokach literackich imperatyw zmiany. Projekty przebudowy społecznej, częstokroć utopijne – albo można by powiedzieć – zawsze utopijne, odzwierciedlały się w literaturze nierzadko. Pisarze XIX wieku (szczególnie krytycy związani z nurtem demokratycznym: Czernyszewski, Dobrolubow, Pisariew, wyrastający ze scjentystyczno-przyrodniczej koncepcji nauki, z ideologii materialistycznej, ale nie tylko oni) snuli swe marzenia o udoskonalaniu rzeczywistości. Przytaczając żartobliwe uwagi, można rzec, że bezpłodne dywagacje „kto winowat?” i „czto diełat?” nigdy nie odstępowały rosyjskich twórców³⁰.

I kolejny wyróżnik literatury rosyjskiej, który w XIX wieku szczególnie mocno doszedł do głosu, czyli bardzo wyrazisty związek literatury z chrześcijaństwem, z gnoseologicznym, ontologicznym i etycznym pierwiastkiem prawosławia, koncentrowanie się na antropologii chrześcijańskiej u takich twórców, jak m.in. Żukowski, Gogol, Dostojewski, Lew Tołstoj i wielu innych. Można powiedzieć, iż literatura rosyjska, uginając się pod ciężarem moralnych problemów epoki, w jakiej się rozwijała, jak mało która wzięła na siebie także ciężar wielkich pytań chrześcijaństwa, usiłowała je odważnie postawić, niejednokrotnie, jak np. ideologia tołstoizmu, idąc na przekór oficjalnemu chrześcijaństwu, i naświetlając je „po swojemu”, w sposób literacki³¹. Metafizyczność literatury rosyjskiej, uosabiającej rozważania metafizyczne i oddanej duchowej kontemplacji, te jej odwieczne „przekłete problemy” jako stały jej pierwiastek również nie podlegają dyskusji. Zwracało na to uwagę wielu badaczy, m.in. Michaił Epstein³². Dyskurs religijny, zauważmy, ustawicznie też zmuszony był do konfrontacji z trendami szerzącego się ateizmu i niewiary w społeczeństwie rosyjskim, a zatem także w kulturze i literaturze.

W XX wieku, jakżeby inaczej, również ukierunkowanym literaturocentrycznie, literatura jawiła się w wielorakich wcieleniach: szczególnie lat 20. i 30, gdy literatura zastępowała filozofię, przejmując jej funkcję. Krytyk Aleksander Wołżski w 1906 r. pisał:

³⁰ Określenia ukute od powieści: Н. ЧЕРНЫШЕВСКИЙ, *Что делать? Из рассказов о новых людях* (1833) i А. ГЕРЦЕН, *Кто виноват?* (1847).

³¹ Zob. tomu rozważające relacje literatury i chrześcijaństwa: *Христианство и русская литература. Сборник статей*, отв. ред. В.А. Котельников, Петербург: Наука 1994; *Христианство и русская литература. Сборник седьмой*, С-Петербург 2012.

³² М. ЭПШТЕЙН, *Слово и молчание. Метафизика русской литературы*, Москва: Высшая школа 2006, s. 7-10.

Русская художественная литература – вот истинная философия, самобытная, блестящая философия в красках слова, сияющая радугой мыслью... Почти всегда в глубине ее шла неустанная работа над самыми важными, неумирающими и замечательными проблемами человеческого духа; с проклятыми вопросами она почти не расставалась³³.

Podobnie Andrzej Siniawski dostrzegał tę styczność czy nawet zamiennosc ról filozofii i literatury rosyjskiej, zarówno w XIX wieku, jak i w kulturze rosyjskiego religijnego renesansu wieku XX, gdy wybitni myśliciele byli zarazem wziętymi pisarzami³⁴, a nawet było tak, że pewne teorie filozoficzne przypominały, jak dowodził pisarz, „jakąś utopię, czy bajkę”³⁵.

Literatura w specyficznej postaci „realizmu socjalistycznego” pojawiała się w dyskursie sowieckim, była odpowiednio ideologizowana i wystylizowana na narzędzie propagandy i indoktrynacji, przy tym waloryzowała samą siebie i własne dogmatyczne założenia na drodze ku świetlanej przyszłości komunizmu. Inne zaś, przeciwstawne oblicze, jakie przybierała XX-wieczna literatura rosyjska, to postać literatury wojowniczej w utworach dysydentów walczących z totalitaryzmem. Literatura nieoficjalna zjawiała się zatem poprzez *samizdat*, *tamizdat* czy wszelkie inne formy *undergroundu* w zniewolonej przestrzeni rzeczywistości sowieckiej. Namysł nad funkcją literatury i jej zadaniami społecznymi i edukacyjnymi, metarefleksja literacka stale towarzyszyła zatem rosyjskiemu życiu literackiemu, wynikała bowiem z troski o nią samą i skuteczność jej społecznego, kulturowego i w wieku XX – również politycznego oddziaływania. Zdziwiający więc jest, jak wielu twórców, krytyków, myślicieli o niej mówiło, jak wielu powszechnie przypisywało jej nadzwyczajnie doniosłą rolę. Nawet jeśli nie zawsze wypowiedali się o niej apologetycy, to jednak zawsze, także u sceptyków, chodziło o fundamentalne zatroskanie: jaka powinna być literatura rosyjska i jaką nie jest w danym momencie historycznym. Z tej podstawowej reguły wysokiej waloryzacji literatury w Rosji wynikało zarazem usankcjonowanie nadzwyczaj wysokiej pozycji pisarza. Jakkolwiek by nie patrzeć na uwarunkowania roli pisarza, poety w życiu społeczeństwa, implikowane samymi tendencjami prądotwórczymi, to Rosjanie przypisali mu nader wielkie znaczenie i status: przypomnijmy choćby

³³ А.С. ВОЛЖСКИЙ, *Из мира литературных мечтаний*, С-Петербург 1906, s. 300-301; por. М. ЭПШТЕЙН, *Слово и молчание*, s. 10.

³⁴ А. СИНЯВСКИЙ, «Опавшие листья» *Василия Васильевича Розанова*, Москва 1999, s. 10-13.

³⁵ А. ТЕРЦ, *В тени Гоголя*, Collins-London 1975, s. 13.

uwiecznione niektóre maksymy samych twórców: „поэт в России больше чем поэт” („poeta znaczy w Rosji więcej niż poeta” – Majakowski), „поэт – жертва” (poeta – ofiara na ołtarzu sztuki – Bieły). Chociaż znamy także takie zupełnie przeciwstawne, degradujące identyfikacje: pisarz–błazen, *jurodivuj* (pomyleniec boży) czy u Siniawskiego: писатель – преступник (pisarz–przestępca, prowokator), przekraczający wszystkie dozwolone granice, ale zarazem mamy u niego apologetyczne i wzniosłe pojmowanie roli pisarza:

Писатель – это попытка завести с людьми разговор о самом главном, о самом опасном. Писатель – это скоропись Морзе. С которой кидаются тонущие на подводной лодке³⁶.

Podam jeszcze jeden przykład właśnie owego nie kultowego, lecz negatywnego i wrogiego wręcz stosunku do literatury. Zdecydowanie krytyczne, antyliterackie stanowisko ujrzyć można było w tekstach niepokornego myśliciela i pisarza Wasilija Rozanowa, który, sam będąc literatem, mówił o grzeszności literatury, rzucał oskarżenia pod jej adresem i oznajmiał prowokacyjnie w swym filozoficznym pamflecie *Апокалипсис нашего времени* (1917-1918), prawie sto lat po wypowiedzi Bielińskiego:

По содержанию литература русская есть такая мерзость, такая мерзость бесстыдства и наглости, как ни единая литература. В большом царстве, с большою силою, при народе трудолюбивом, смышленном, покорном, что она сделала? Она не выучила и не внушила выучить, чтобы этот народ хотя научили гвоздь выковывать, серп исполнить, косу для косьбы сделать... Народ рос совершенно первобытно с Петра Великого, а литература занималась только „как они любили” и „о чем разговаривали”. [...] Собственно, никакого нет сомнения, что Россию убила литература. Из слагающих „разложителей” России ни одного нет нелитературного происхождения³⁷.

Sens tej inwektywy jest czytelny, Rozanow świadomie zamienia znak plus na minus, lecz przecież czując się pisarzem – grzesznikiem niezaprzeczalnie także mocno „żyje literaturą”. Drażąc głębiej tę kwestię dostrzeżemy w tym wypadku typowo rosyjską dwubiegunowość, emocjonalne skrajności ukryte w mentalności rosyjskiej, antypody odczuć wiodące od grzechu do świętości.

³⁶ А. ТЕРЦ, *Литературный процесс в России*, [w:] ТЕНЖЕ, *Путешествие на черную речку...*, s. 176.

³⁷ И. СУХИХ, *Книги XX века. Русский канон*, Москва: Изд. Независимая газета 2001; *Введение. Русская литература: Свидетельство? Пророчество? Провокация?*, s. 5-15, tu: s. 7.

Rozanow, pisarz religijny i niewątpliwie chrześcijanin, szkalując literaturę, postrzegał ją jako grzeszną, zabójczynię, największego grzesznika, jako glebę rewolucji.

Emigracyjny krytyk, Władysław Chodasiewicz (wnuk powstańca polskiego z 1830 roku, syn katoliczki, polskiej patriotki, autor m.in. studiów o Puszkynie: *O Puszkynie*, 1937) odwrotnie, chociaż także w sceptycznym tonie, eksponował inną stronę literatury, tę wszechobecną proroczą funkcję literatury rosyjskiej, jej tragiczny wymiar znaczonej krwią; ujmował literaturę jako świadectwo i czyn bohaterski, pisząc w szkicu *Okno na Newski* o prekursorstwie i literackim przesłaniu Puszkina:

В тот день, когда Пушкин написал „Пророка”, он решил всю грядущую судьбу русской литературы; указал ей „высокий жребий” ее; predeterminedил ее „бег державный”. В тот миг, когда серафим рассек мечом грудь пророка, поэзия русская навсегда перестала быть всего лишь художественным творчеством. Она сделалась высшим духовным подвигом, единственным делом всей жизни... Пушкин первый в творчестве своем судил себя страшным судом и завещал русскому писателю роковую связь человека с художником, личной участи с судьбой творчества. Эту связь закрепил он своей кровью. Это и есть завет Пушкина. Этим и дышит и литература русская, литература Гоголя, Лермонтова, Достоевского, Толстого. Она стоит на крови и пророчестве³⁸.

Zatem w sposobie patrzenia na literaturę rosyjską samych pisarzy, krytyków i badaczy obserwujemy różny dyskurs krytyczny, od apologetyki do negacji jej dokonań, rewidowanie ustalonych sądów, próby łamania oficjalnie przyjętej konwencji literaturoznawczej poprawności w ocenie poszczególnych autorów i ich dzieł, widzimy reinterpretacje i odsłanianie nowej przestrzeni faktograficznej dotyczącej literatury i twórców. Te wielorakie oceny, to wzniosłe i patetyczne, to znów prześmiewcze, degradujące i rekonstruujące literaturę, nie przeczą jednak – w moim przeświadczeniu – pogładowi o doniosłej randze i znaczeniu literatury w rosyjskim myśleniu w wiekach poprzednich, nie zaciemniają ogólnej świadomości literaturocentrycznej w kulturze rosyjskiej, poczynając od XVIII aż do XX stulecia włącznie. Literatura zawsze była obecna w kulturze rosyjskiej, przykuwała uwagę krytyków, badaczy i oczywiście czytelników, a jej wysoki status społeczny nie zmieniał się w ciągu wieków.

³⁸ В. ХОДАСЕВИЧ, *Okno na Newskij* – cyt. za: И. СУХИХ, *Книги XX века. Русский канон*, s. 6-7.

BIBLIOGRAFIA

- BAZYŁOW L.: *Historia nowożytnej kultury rosyjskiej*, Warszawa: PWN 1986.
- ECO U.: *O literaturze*, przeł. J. Ungiewska, A. Wasilewska, Warszawa: Warszawskie Wyd. Literackie MUZA S.A. 2003.
- GRAJEWSKI W.: *Reorientacja? (Od opisu do rozumienia i gdzie z powrotem)*, [w:] *Poszukiwania teoretycznoliterackie*, red. E. Czaplejewicz, E. Kasperski, Wrocław: Ossolineum 1989.
- ISER W.: *Czym jest antropologia literatury? Różnice między fikcjami wyjaśniającymi a odkrywającymi*, przeł. A. Kowalcze-Pawlik, „Teksty Drugie” 2006, nr 5, s. 11-35.
- KRZYŻANOWSKI J.: *Nauka o literaturze*, wyd. 3., Wrocław: Ossolineum 1984.
- Literatura rosyjska*, red. M. Jakóbiec, Warszawa: PWN 1970.
- MARKIEWICZ H.: *Główne problemy wiedzy o literaturze*, wyd. 5., Kraków: Wydawnictwo Literackie 1980.
- THOMPSON E.: *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, przekład A. Sierszulska, Kraków: Universitas 2000.
- БЕЛИНСКИЙ В.: *Взгляд на русскую литературу 1847 года*, [w:] TENŹE, *Избранные статьи*, Москва 1972.
- БЕЛИНСКИЙ В.: *О русской повести и повестях г. Гоголя*, [w:] TENŹE, *Избранные статьи*, Москва 1972.
- БЕРКОВ П.: *Ломоносов и литературная полемика его времени. 1750-1765*, Москва–Ленинград: Изд. Академии Наук 1936.
- ВОЛЖСКИЙ А.С.: *Из мира литературных мечтаний*, С-Петербург 1906.
- ГРОМОВ Р.В.: *Славяно-греко-латинская академия. История философии. Запад-Россия-Восток. Книга первая*, Москва 1995.
- История Московского университета*, т. I: 1755-1917, Москва 1955.
- МОСКОВИЧЕВА Г.В.: *Русский классицизм*, Москва 1978.
- НАБОКОВ В.: *Лекции по русской литературе*, С-Петербург 2012.
- РАССАДИН С.: *Русская литература: от Фонвизина до Бродского*, Москва: Слово 2001.
- СИНЯВСКИЙ А.: «*Опавшие листья*» Василия Васильевича Розанова, Москва 1999.
- СУХИХ И.: *Введение. Русская литература: Свидетельство? Пророчество? Провокация?*, [w:] И. СУХИХ, *Книги XX века. Русский канон*, Москва: Изд. Независимая газета 2001.
- СУХИХ И.: *Книги XX века. Русский канон*, Москва: Изд. Независимая газета 2001.
- ТЕРЦ А. [А. СИНЯВСКИЙ]: *Путешествие на черную речку и другие произведения*, Москва 1999.
- ТЕРЦ А.: *В тени Гоголя*, Collins–London 1975.
- Христианство и русская литература. Сборник седьмой*, С-Петербург 2012.
- Христианство и русская литература. Сборник статей*, отв. ред. В.А. Котельников, Петербург: Наука 1994.
- ЭПШТЕЙН М.: *Слово и молчание. Метафизика русской литературы*, Москва: Высшая школа 2006.

O LITERATURZE ROSYJSKIEJ,
JEJ NAUCZANIU I LITERATUROCENTRYZMIE

Streszczenie

W artykule poruszona została problematyka literatury rosyjskiej pod kątem jej znaczenia i statusu w kulturze i życiu społecznym. Skoncentrowano się więc na miejscu literatury w programach nauczania we wczesnych szkołach wyższych w Rosji (Akademia Kijowsko-Mohylańska, Akademia Słowiano-Grecko-Łacińska, Uniwersytet Moskiewski). W rozważaniach przedstawiono poza tym krótki zarys poszczególnych epok literackich w Rosji XVIII-XX wieku z punktu widzenia wysokiej pozycji i rangi literatury (literaturocentryzmu) w kulturze rosyjskiej. W ciągu rozwoju procesu historycznoliterackiego obserwuje się w Rosji wysokie waloryzowanie literatury, dostrzeganie w niej charakteru dydaktyczno-moralizatorskiego, idei służenia ojczyźnie i państwu, ducha opozycjonizmu i buntu, a także właściwą jej tendencję aksjologiczną, obecność pierwiastków duchowych i metafizyki. Przytoczone zostały również wypowiedzi niektórych krytyków, pisarzy i literaturoznawców na temat literatury w ogóle (J. Krzyżanowski, U. Eco, W. Iser) oraz oceny krytyczne, zarówno pozytywne, jak i nader negatywne, degradujące literaturę rosyjską (W. Bieliński, W. Rożanow, W. Chodasiewicz, W. Nabokow, A. Terc, M. Epsztein, I. Suchich, S. Rassadin).

О РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ,
ЕЕ ПРЕПОДАВАНИИ И ЛИТЕРАТУРОЦЕНТРИЗМЕ

Резюме

В статье рассматривается проблематика русской литературы с точки зрения ее значения и статуса в культуре и общественной жизни. Внимание сосредоточено в данных рассуждениях на позиции литературы в системе научной программы ранних высших учебных заведений (Киево-Могилянская академия, Славяно-греко-латинская академия, Московский университет). В статье дается сжатый обзор очередных литературных эпох, литературного процесса XVIII–XX веков в России. Автор сосредоточивается в основном на указании высокой роли и ранга литературы (литературоцентричности) в русской культуре. В ходе развития литературного процесса усматривается в литературе дидактически-назидательный характер, идея гражданского служения отечеству, оппозиционный и бунтарский дух, а также свойственная литературе аксиологическая перспектива, духовность и метафизика. Приводятся кроме того выбранные высказывания некоторых критиков, писателей и литературоведов на тему литературы вообще (Ю. Кжижановски, У. Эко, В. Исер), а также критические оценки, как положительные, так и сугубо отрицательные и деградирующие русскую литературу (В. Белинский, В. Розанов, В. Ходасевич, В. Набоков, А. Терц, М. Эпштейн, И. Сухих, С. Рассадин).

ON RUSSIAN LITERATURE,
ITS TEACHING AND LITERATURE CENTRISM

S u m m a r y

The article discusses Russian literature and its impact on Russian cultural and social life. The author focuses on the role of literature in the educational programmes offered by early Russian universities (Kiyv-Mohyla Academy, Slavic Greek Latin Academy and Moscow State University). The article also outlines the sequence of literary epochs in Russia from the 18th to the 20th century in order to highlight the privileged status and the social prestige of literature (literature centrism) in Russian culture. Throughout its evolution period, Russian literature has evidently been held in high social esteem and recognized for its didactic and moralizing function; its patriotic motives of serving the country; its role in empowering resistance and dissent; and its characteristic axiological orientation, enriched with spiritual and metaphysical elements. The article also lays out ideas and opinions of critics, writers and literature researchers on literature in general (J. Krzyżanowski, U. Eco, W. Iser) along with a spectrum of appraisals regarding Russian literature – from positive to strongly negative ones (W. Bieliński, V. Rozanov, W. Chodasiewicz, V. Nabokov, A. Tertz, M. Epstein, I. Sukhikh, S. Rassadin).

Słowa kluczowe: literatura rosyjska; literaturocentryzm; status literatury; programy nauczania w rosyjskich szkołach wyższych XVII-XIX w.

Ключевые слова: русская литература; литературоцентризм; статус литературы; учебная программа в русских вузах XVII-XIX века.

Key words: Russian literature; literature centrism; social status of literature; educational programmes in Russian universities in the 18th-20th cc.